

Egészségügyi kérdések egy 18. századi mezővárosban: orvosi személyzet és intézmények Óbudán

Healthcare issues in an Eighteenth-Century Market Town: medical personnel and healthcare institutions in Óbuda

Dr. Simon Katalin PhD történész, főlevéltáros,
Budapest Főváros Levéltára
simonk@bparchiv.hu

Initially submitted Sept 30, 2021; accepted for publication Oct.28, 2021

Abstract:

This study discusses the healthcare supply of the Market Town Óbuda (Altofen) in the 18th century. The town belonged to the Zichy family, and became the part of the royal demesne Óbuda-Visegrád in 1766. A major driving force for its development was the neighbouring royal free town Buda. Strong interrelations developed between the two settlements: in many cases, Óbuda's people sought help in Buda (see apothecaries, doctors of medicine) and many hands-on health professionals (surgeons, midwives) came from this city to settle down in Óbuda or were licensed there. Based on 18th century surveys it can be emphasized that Óbuda excelled in the number of hands-on health professionals if compared with similar towns of the region in terms of population density and legal status. Finally, in the last decades of the century, institutional forms of providing healthcare were established: a poorhouse and a so-called poor institution run by the Christian Community, while the Jewish Community founded its own hospital.

Kulcsszavak: Óbuda (Altofen), 18th century, egészségügy, orvosdoktor, sebész, bába, gyógyszerész, kórház, szegényház, szegényintézet

Keywords: Óbuda (Altofen), 18th century, healthcare, doctor of medicine, surgeon, midwife, pharmacist, hospital, poorhouse, poor institution

A Buda szabad királyi város északi szomszédságában elterülő, az 1766-ig a Zichy család földesurasága alá tartozó Óbuda mezőváros, méreteiből adódóan, a 18. század első felében a minimálisan szükséges egészségügyi személyzettel rendelkezett. Ami bizonyos, hogy már a század első felében élt a városban – hivatalosan csak az ún. külső betegségeket gyógyító – seborvos, valamint egy-két bába.¹ Gyógyszerész a század közepén, orvosdoktor pedig csak az utolsó évtizedekben települt le. Miután gróf Zichy Péter özvegye, Bercsényi Zsuzsanna férje halálát követően áttette székhelyét Zsámbékról Óbudára, a település egyúttal a Zichy család uradalmi központjává is vált. Ennek pozitív hozadéka volt, hogy a Zichy család külön ún. udvari seborvost (*chirurgus aulicus*) alkalmazott, aki alkalomadtán nem csak a földesurat és környezetét, de a többi városlakót is kezelte, amire nagy szükség volt, köszönhetően részben a mindennaposnak tekinthető fizikai összecsapásoknak.²

A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ A tanulmánynak nem célja a városban előforduló járványok bemutatása, mindössze annyit jegyeznénk meg, hogy himlőjárvány átlagosan két-háromévente fordult elő. A pestisjárványok közül a legnagyobb pusztítást az 1739-1740. évi okozta, amelynek a lakosság mintegy fele áldozatul esett.

² A 18. századi bejegyzések hemzsegnak a tettelegességig fajuló konfliktusok lejegyzéséről: fiatal, öreg, férfi, nő egyaránt szerepel verekedések aktív résztvevőiként, s a gyermekek bántalmazása sem volt ritka, igaz, annak szélsőséges esetei egyöntetű elítélést váltottak ki a közösség tagjaiból. A 18. és 19. század fordulójára, részben a büntetőjogi, részben az általános morális

Az egészségügyi ellátottságról elmondható, hogy Óbuda a Zichy-korszak végén egy nagyobb mezőváros jellegzetességeit mutatta. 1766-ban három vizsgázott seborvos, valamint három bába (egy esküdt és levizsgázott, egy esküdt, de vizsga nélküli és egy nem esküdt) praktizált a városban, akiknek munkáját két patikus segítette. Összehasonlításképpen: ugyanekkor az egész pilisi járásban mindössze 4 patikust, 35 seborvost és 48 bábát írtak össze. Ezzel szemben a közeli Pest városában már ekkor jól kiépült rendszer működött 1 fizetett orvosdoktorral, 2 fizetett és 6 vizsgázott sebésszel, 2 praktizáló orvosdoktorral, 2 gyógyszerésszel és 4 fizetett bábával, egy évvel később a szomszédos Budán pedig 3 orvosdoktor, 10 sebészt, 10 fürdőst, 3 gyógyszerészt, 3 fizetett bábát (összesen 17 bábát) jegyezték fel.³ A szabad királyi városokhoz képest az adatok alapján persze Óbuda elmaradottnak tűnhet, de a többi településhez viszonyítva nem volt rossz helyzetben. Patika a térségben – az említett szabad királyi városokat leszámítva – például mindössze Óbudán, Vácott és Kecskemét mezővárosában működött 1765-ben.⁴

Seborvosok generációi Óbudán

Az anyakönyvekben már a század elején szerepelnek seborvosok, ám többségüknel nem mutatható ki egyértelműen, hogy tartósan itt éltek-e vagy sem.⁵ Az 1730-as években seborvosként praktizált a pesti Invalidusok Házából érkezett katonaoorvos, Samuel Joseph Zach.⁶ 1749-ben három – meg nem nevezett sebészt írt össze a Helytartótanács.⁷ Az 1766-os összeírásban Johann Georg Schubert (Schuwerth), majd mellette szerepel még Aloysius Weinmahr (Vajmon), aki Schuberthez hasonlóan német földről tévedt Óbudára. Bajorországban tanult, de már Budán vizsgáztatta le a város főorvosa, Persa István. 1763 áprilisában hunyt el Franz Huchler óbudai sebész, rá alig egy hónapra Weinmahr elvette Huchler özvegyét, így szerevezve meg annak mesterjogát is.⁸ Műhelyét úgy örököltette tovább, ahogy ő szerezte azt korábban: második felesége fiatalon megözvegyülve hozzáment a pályakezdő Joseph Anton Schmidléhez, aki – foglalkoztatottságát tekintve – a század végére átvette Schubert korábbi, a város életében betöltött helyét.⁹ Schmidle sebészcsaládból származott, a Bécs melletti Hietzingben született és apja, Felix mellett tanulta ki a szakma fortélyait, aki a Baden-württembergi Stockachban szabadította fel 1773-ban. Ezt követően érkezett Magyarországra szerencsét próbálni. 1780-ban Budán már egyetemi szintű sebészmeisteri oklevelet

---

változásoknak köszönhetően a fizikai agresszió elfogadottsága érezhetően csökkent. Egy 1800-as esetben, melyben Matthias Prim panasolta be a nála lakó fivérére, Antont, amiért az minden ok nélkül (Anton szerint Matthias csirkefogónak titulálta őt) megragadta hajánál fogva, majd megütötte a fején, seborvosi és gyógyszeres kezelésre szorult. A tanács az esettel kapcsolatban kimondta, hogy mindenféle civakodás, verekedés, különösen a véres verekedéssé fajulók a legszigorúbban tiltottak. (Antont – akire már korábban is volt panasz – egyébként kötelezték fivére kezelési költségeinek megtérítésére, a jövőbeni előfordulás esetén pedig testi fenyítést helyeztek kilátásba.) BFL V.1.a 8. kötet 1800.04.19.

³ MNL OL C 37 Lad A Fasc. 34. 17. cs.

⁴ MNL OL C 37 Lad. A Fasc. 34. 16. cs. Pest vármegye összeírása, 1765. január 21.

⁵ Minden bizonnyal csak a házasságkötés miatt jött Óbudára Jacob Esch, a budai garnizon seborvosa 1706. január 18-án. 1718 szeptemberében Óbudán hunyt el Lorenz Kintzinger (Khintzinger) seborvos. Az 1739-es pestisjárványt megelőző évtizedekben mindössze négy seborvos bukkan fel az anyakönyvekben. Az anyakönyvi adatokat ld. Szent Péter és Pál Főplébánia irattára.

⁶ Nem egyértelmű, hogy sebészmeister vagy orvosdoktor. Kapronczay 2011a. 25., Kapronczay 2011b. 53.

⁷ Ennél több sebész csak Szentendrén működött (4 fő), emellett Ráckeven élt még 2 seborvos, a Pilisi járás többi településén mindössze 1–1 (Solymár, Borosjenő, Zsámbék, Kovácsi, Törökbálint, Vörösvár, Torbágy, Bogdány, Jenő, Visegrád). MNL OL C 37 Lad. A Fasc. 34. 16. cs. Pest vármegye összeírása, 1749. november 3.

⁸ MNL OL C 37 Lad A Fasc. 34. 17. cs., Huchler 1763. április 8-án hunyt el, az esküvőt május 24-én kötötték.

⁹ Weinmahr 37 évesen, 1775. július 3-án vette el a hajdon Elisabetha Schvingerint, a nő pedig 1778. november 24-én ment hozzá Schmidléhez. A pár mindkét tagja fiatal, mindössze 23 éves volt.

szerezett.¹⁰ 1808-ban bekövetkezett haláláig Óbudán praktizált, szakirányú érdeklődését jelzi, hogy hagyatékában 37 sebészeti szakkönyvet jegyeztek fel.¹¹

Az 1766-ban említett harmadik levizsgázott sebész, Johann Martin Schmidt Schmidléhez hasonlóan apja mesterségét folytatta.¹² Pesti sebész-mesterek-nél tanult és ott is vizsgáztatták le 1763-ban, azt követően kezdett rövid ideig praktizálni szülőhelyén, Óbudán.¹³

Háromjuk közül Schubert életpályája volt a legsikeresebb, amely a hadseregből távozó, idegen földön letelepedő sebész tipikus példája. Svábföldről származott, gróf Kálnoky Antal huszárezredében töltött hat évet, ott vizsgáztatta le egy Rehlein nevű seborvos. Ezt követően elbocsátólevéllel elhagyta a katonaságot és Pesten ismét levizsgázott egy orvosdoktornál 1749-ben. Ugyanekkor telepedett le és alapított családot Óbudán, ahol közel negyven évig élt és működött.¹⁴ Alapvetően a Zichy család környezetébe tartozott.¹⁵ Előnyös helyzetét az segítette elő, hogy rokona volt a földesúr akkori jószágigazgatójának, Moritz Schadnak.¹⁶ Első felesége budai polgárleány volt, akinek mindössze fürdős mesterségét és munkaeszközeit ajánlotta fel egybekelésük alkalmával.¹⁷ Schubertet gyakran nevezték „udvari seborvosnak”.¹⁸ 1787-ben vonult vissza és ezen alkalomból felbecsültette vagyonát. Háza előkelő helyen, Óbuda Fő utcáján, a templom közelében állt.¹⁹

Az ifjabb Martin Schmidt nem sokáig praktizált Óbudán. 1771-ben anyja panaszt nyújtott be ellene az úriszékhez, amelyből kiderült, hogy a fiú felesége korai halála után három kiskorú gyermekét – és tetemes adósságot – hátrahagyva ismeretlen helyre távozott. Családi házukat nem tartotta karban, így azt már az összedőlés fenyegette. Az anya többször kérvényezte fia hazatértét, sebész-műhely újbóli megnyitását, legények felvételét, sikertelenül.²⁰ Az ügy az anya halálával, az adósok kielégítésével és a ház elárverezésével ért véget.²¹

¹⁰ SE Lt. 1/f2. kötet 423. old. 204. ssz.

¹¹ Joseph Anton Schmidle hagyatéki leltára, 1808.03.15. BFL V.1.b Nr. 1244.

¹² Apja, id. Martin Schmidt 1758. március 14-én hunyt el.

¹³ 1763. május 1-én vizsgázott le. MNL OL C 37 Lad A Fasc. 34. 17. cs.

¹⁴ MNL OL C 37 Lad A Fasc. 34. 17. cs. 1749. január 12-én kötött házasságot Heinrich Kollman lányával, Rosinával. Esküvői tanúi Joseph Klinglmayer budai pék (a Klinglmayer-malom tulajdonosai) és a Zichy család uradalmi elöljárója, Moritz Schad.

¹⁵ 11 gyermeke született, mindegyiknél Bebo Károlyt, a Zichyek elöljáróját (*aulae praefectus*) és feleségét kérték fel keresztszülőnek. Karl (1753.06.06.), Georg Karl (1758.04.19.), Karl (1759.11.01.), Franz Xaver (1761.04.08.), Helena (1762.08.03.), Josepha (1764.03.02.), Michael (1765.09.02.), Jacob Karl (1767.07.26.), Carolina Johanna (1769.05.18.), Ignatz (1770.07.04.), Johann (1772.12.22.).

¹⁶ Schadot unokafivérének (*mein H. Vötter*) mondja. BFL V.1.b Nr. 529.

¹⁷ „sein wohl erlehrnete baader Profession sambt aller Zuegehör” Házassági szerződés Johann Georg Schubert (Schuewerth) és Rosina Kollmanin között, 1748.12.28. BFL V.1.b Nr. 529.

¹⁸ Pl. „Hoff Chyrulgus” (1749) BFL V.1.b Nr. 49. A koronauradalom idején már „csak” vizsgázott voltát hangsúlyozza, ld. pl. BFL V.1.b Nr. 135. (1767), de még az 1780-as években is úrnak számított a többi lakos mellett (*Herrn Chyrorgus Schubert*), BFL V.1.b Nr. 245. (1782)

¹⁹ Az 1787-es felmérésben Nr. 55. alatt jelölik, ez minden bizonnyal a sörházzal átellenben lévő épület. Értékbecslését ld. BFL V.1.b Nr. 529. (1787.03.28.)

²⁰ A házat a benne bérlőként lakó zsidó Jacob Löbl próbálta megszerezni, aki korábban nagyobb kölcsönt is adott a férfinak, a ház tatarozására pedig további összeget. Úriszéki ülés jegyzőkönyve, 1771.05.18. BFL V.1.b Nr. 267. A férfit egyébként néhai felesége rokonai is bepanaszolták. 1778.01.30., BFL V.1.b Nr. 257.

²¹ Két fia és lánya gyakorlatilag árvává vált. Egyikük egy nem rokon nő gondnoksága alá került, aki korábban a beteg nagymamát is ápolta. 1779.03.25., BFL V.1.b Nr. 267.

A zsidó lakosságról külön seborvos gondoskodott. Az 1760-as években egy Löwel nevű mesterre, az 1780-as években Samuel Brückre vannak adatok. A keresztények céhes rendszeréhez hasonló műhelyt működtettek, külön inasok betanításával.²²

A szakmai és családi kapcsolatok együttműködésére példa a sebész Anton Buor és neje, a bábaként dolgozó Rosalia esete. Anton apja, id. Anton Buor harmincadhivatali lovas kerülő volt.²³ Fia azonban más hivatást választott magának: 22 éves koráig, 1771-ig tanult a fent említett Aloysius Weinmährnél, három év múlva pedig – szinte az elsők között – egyetemi vizsgát tett Nagyszombatban.²⁴ Feleségével ezt követően „közös vállalkozást” vezettek, előfordult, hogy közös számlát adtak pácienseiknek, így az 1785-ben elhunyt tímár, Bartholomaeus Populus betegségéről Buor, gyermekágyas nejeről pedig Buor felesége készített kimutatást.²⁵

Az emberi élet szolgálatában: bábák

Szülésnél segítő bába mind a keresztények, mind a zsidók között²⁶ a kezdetektől élt a városban, tudásszintjük azonban az orvosdoktorok általi, majd egyetemi vizsga megköveteléséig nagy skálán mozgott. 1716-ban Johann Jeczl gyermeke születéséről például egyértelmű elutasítással jegyezte fel a plébános: a gyermek a bába hanyagsága és tudatlansága miatt hunyt el.²⁷ 1745-ben már fizetett bába dolgozott Óbudán,²⁸ 1761-től pedig már biztos szaktudással rendelkező bábát alkalmazott a város. Margaretha Wittmanin Buda főorvosánál, a fentebb már említett Persa Istvánnál tett vizsgát. Margaretha ekkor évi 15 forintot kapott és szabad szállást, de kikötötték, hogy gazdagot és szegényt egyformán kell kezelnie.²⁹ A század második felére egyértelmű elvárás lett a bábák szaktudása, így alkalmazták 1778-tól a levizsgázott Anna Profatskyt.³⁰ 1786-ban az özvegy Stáhly Anna komplett portfólióval jelentkezett a Pesti Kamarai Adminisztrációnál állásért, amely szerint tanult elméletet és szakmai gyakorlaton is részt vet, az orvosi kar Pesten levizsgáztatta, tehát okleveles bába. Az ügyet az adminisztráció továbbította az úriszéknek, az pedig a tanácsnak. Az óbudaiak közölték, hogy fizetést ugyan nem, csak szabad szállást tudnak biztosítani az özvegynek, aki az ajánlatot elfogadta és áprilistól már a város alkalmazásában állt.³¹

Udvári és városi patikusok

²² 1763-ban szabadult fel Löwelnél a Pozsonyból érkező, majd a Pesti Egyetem sebész-mesteri képesítést szerző David Hofman (1789.09.09.). Csehországból érkezett Óbudára David Störck, aki 1785-ben szabadult fel Samuel Brücknél, majd hat évvel később lett egyetemet végzett sebész-mester Pesten (1791.06.28.). SE Lt. 1/f 2. kötet 475. old. 627. ssz. és 489. old. 700. ssz. Löwel a keresztény sebészekhez hasonlóan alapvetően érvágással, köpölyözéssel, beretválással foglalkozott, vizsgát nem tett. A Pécelen székelő Löwelt Lebel Izsák néven ld. Kapronczay 2011a. 25–26., Kapronczay 2011b. 53–54.

²³ Az apa 1778-as hagyatéki ügyét ld. BFL V.1.b Nr. 574.

²⁴ Weinmähr 1771. december 19-én szabadította fel, Nagyszombatban 1774. december 17-én vizsgázott le. SE Lt. 1/f 2. kötet 407. old. 57. ssz.

²⁵ Buor borotvált, köpölyözött, klistélyozott, továbbá vizelethajtó főzetet (*Urin Treibentes Decoctum*) adott a betegnek. BFL V.1.b Nr. 399.

²⁶ Az első ismert zsidó bába az 1736-os összeírásban szereplő Eszter. Gál 1992. 16.

²⁷ „*ob ignorantiam et non intelligentiam obstetricis in actuali partu, quae baptizata ab ipsa obstetrice*” Maria Jeczal halotti bejegyzése, 1716.09.07.

²⁸ Barbara Kornt évi 24 rajnai forinttal vette fel a tanács. BFL V.1.a 4. kötet 18. p. 1745.04.11.

²⁹ BFL V.1.a 4. kötet 1761.03.08.

³⁰ BFL V.1.b 5. kötet 1778.07.21.

³¹ özv. Anna Stáhly (Stalyn) kérvénye a Pesti Kamarai Adminisztrációhoz, 1786.02.10. BFL V.1.b Nr. 432. A nő esetleges kapcsolata a pesti Stáhly György sebész-mesterrel – az orvosprofesszor Stáhly György apjával – és családjával nem tisztázott. Stáhly Györgyről ld. Simon 2013. 244–245.

Patikusok csak az 1750-es években jelennek meg Óbudán, megélhetésüket többnyire a Zichy család és környezete biztosította. Az Ausztriából származó Franz Conrad Kaul – egyes fentebb említett sebészekhez hasonlóan – Budán keresztül érkezett a városba. Amikor 1752-ben megnősült (egy budai polgárlányt vett el), már egy ideje itt élt és maradt is, egészen 1766-ban bekövetkezett haláláig.³² A halála évében készült összeírásban még szerepel, azzal a megjegyzéssel, hogy „rossz anyagi körülményei miatt nem tudott levizsgáznai”, noha gyógyszerárát az ellenőrző orvosok megfelelőnek találták.³³ Hivatalos végzettsége hiánya ellenére nem lehetett kellő szakértelmet nélkülöző személy, erre enged következtetni szoros kapcsolata Buda egyik, fentebb említett főorvosával, Persa Istvánnal.³⁴ Az összeírásban szereplő másik, vizsgázott patikus 1765-től mutatható ki Óbudán és szintén Budán keresztül kötött ki a városban, valószínűleg a budai várbeli katonai patikus, Joseph Cajetan Beer közvetítésével, akit „uradalmi udvari patikusként” is foglalkoztatott a Zichy család.³⁵ Beernek egyébként valahol a Fő (mai Lajos) utca vonalán volt egy nagyobb háza is, de mivel nem élt életvitelszerűen itt, az épületet 1772-ben, arra hivatkozva, hogy budai patikájára kell gondot fordítania, egy helyi zsidó kereskedőnek akarta eladni vagy bérbe adni.³⁶ Pártfogoltja, Friedrich sem sokáig működött Óbudán. Patikáját 1772-ben vásárolta meg Johann Leeser (Leser), aki ugyanekkor 40 forintért szerzett a koronaadalomtól működési engedélyt.³⁷ Az 1880-as évekig működő, Óbuda és Buda határán álló patika valamikor a Magyar Koronához (*zur ungarischen Krone*) nevet kapta.³⁸

Orvostudomány megjelenése Óbudán

A korszakban legmagasabb szintűnek tekintett orvostudományi képzéssel rendelkező személyek a század utolsó harmadában jelentek meg életvitelszerűen a városban, azt megelőzően az óbudaiak budai orvosokhoz fordultak eseti megkeresésekkel.³⁹ A Zsidó Községben működött rövid ideig Oesterreicher Manes József (1756 vagy 1757–1832) helyi születésű orvosdoktor, aki a zsidó vallásuk között elsőként szerzett orvostudományi diplomát Magyarországon II. József türelmi rendeletét követően. Szigorlatait már 1780-ban letette, de a bárhol történő praktizálás jogát és az orvostudományi címet ténylegesen csak két évvel később szerezte meg, kieszközléséhez személyesen kereste fel az uralkodót.⁴⁰ Oesterreicher már oklevele

³² „*hic fixit domicilium*” Franz Kaul (Gaul) és Maria Anna Weiskopf (Vaiszkopffin) házassági bejegyzése, 1752.04.13. Kaul 1766. november 24-én hunyt el, 75 évesen.

³³ MNL OL C 37 Lad A Fasc. 34. 17. cs., Kapronczay 2011b. 56.

³⁴ Persa István, aki egyébként rendszeresen vizsgáztatott is ún. alsóbb szintű gyógyítókat ebben az időben, volt Kaul gyermekeinek a keresztapja. Keresztelési bejegyzések: Anna Elisabetha (1753.02.25.), Stephanus Philippus (1754.05.01.), Conradus Donatus (1756.08.07.), Josephus Quirinus (1758.03.30.), Antonia Josepha (1760.06.13.), Adamus (1763.06.23.), Clara Helena (1766.08.18.).

³⁵ „*Herrschaftlicher Hof-Apotheker*” (1763). BFL V.1.b Nr. 107. Beer volt Friedrich esküvői tanúja is. Házassági bejegyzés: Johann Joseph Friedrich – Josepha Mathula, 1765.04.23.

³⁶ Az ügy kimenetele ismeretlen. 1772-ben egy házat szerzett a Zsidó Község, de nem azonosítható egyértelműen Beer épületével. BFL V.1.b Nr. 1084. Jelentés Joseph Cajetan Beer kérvényéről, 1772.03.14. MNL OL E 328 Protocollum (1768–1777) 99–100.

³⁷ Ugyanakkor kötelezte magát arra, hogy saját házat rendez be Óbudán. Johann Leeser letelepedése, 1772.01.01. MNL OL E 328 1. cs. Fasc. 3. Oec. No. 4.

³⁸ Az 1777-es adóösszeírásban Leser a 41. számú házat birtokolta, Andreas Kneidinger kamarai mérnök egy évvel később készült térképe alapján elmondható, hogy a patika a mai Lajos- és Nagyszombat utcák sarkán. BFL V.1.j 1777, MNL OL S 11 Nr. 38., Sztankai 1935. 172–174. A patikus 1807-ben átadta a házat és a patikát fiának, Gottfried Lesernek. BFL V.1.a 10. kötet 1807.05.02. Nr. 402.

³⁹ Kapronczay Károly az 1738-ban Bolognában doktorált, majd 1745-től Budán praktizáló Nemes Istvánt említi, továbbá Zach Józsefet, aki 1786-ban Óbuda mellett Szentendrét is ellátta. Kapronczay 2011b. 54., 62.

⁴⁰ Az orvostörténeti szakirodalomban 1756 van feltüntetve születési dátumként, az egyetem Promotiós kötetében viszont 1757. május 12. 1781 augusztusában kereste fel a Pesten tartózkodó II. Józsefet kérvényével. Az egyetem a nem katolikusoknak ilyen

megszerzése előtt praktizált Óbudán, 1781-ben a budai fürdővizekről – amelyeknek bérlője volt – megjelent munkájában „az óbudai kórház főorvosának” (*Physicus Nosocomii Veterobudensis*) mondja magát.⁴¹ A közösségben betöltött szerepére és megbecsültségére utal, hogy 1784. június 22-én őt kérték fel a Zsidó Község új iskolájának megnyitására, mivel Oesterreicher személyével próbálták kieszközölni II. József figyelmét (miután köztudott volt, hogy az orvos iránt az uralkodó jóindulattal viseltetett).⁴² Azonban nem csak zsidó lakosok gyógyításával foglalkozott, a filatóriumban dolgozó munkásokat is kezelte.⁴³ Oesterreicher kevés időt töltött Óbudán, 1785 őszén – szintén II. József közbenjárásával – Balatonfüred első fürdőorvosává nevezték ki, ahol 1806-ig dolgozott és nagy szerepe volt a város fürdővárossá történő kiépítésében.⁴⁴

A század végén telepedett le egy másik, a hazai tudományos életben később fontos szerepet játszó orvosdoktor. A Nagyszombatból származó Tehel Lajost (1769–1816) 1793 decemberében avatták orvosdoktorrá Pesten.⁴⁵ Nem sokkal ezután költözött Óbudára. Két évvel később ugyanis Tehel (*Herr Medicus Ludwick von Tehel*) már arról panaszkodott különböző fórumokon, hogy garantált fizetés nélkül nem tud itt megélni, ez esetben pedig kénytelen lesz máshova költözni, ezért fizetést kért, hogy a szegény betegeket igaz szorgalommal és buzgalommal, díjtalanul kezelhesse (ez lényegében egy főorvosi állás rendszeresítését jelentette). A jószágigazgató Bartal Pál megtárgyalta a kérdést a bíróval, aminek eredményeképpen a tanács így határozott: mivel a város amúgy is sűrűn lakott (*das Markt ohnehin starck bevölckert*), ezért valóban szükséges egy orvos alkalmazása, így Tehelnek 1795 novemberétől megszavaztak évi 50 forint bért.⁴⁶ A kérvény érdekessége, hogy Tehelnek fennmaradt a hivatali esküje, ami az ügyet megelőzően két hónappal született. Ebben évi 70 forint fizetségért kötelezte magát a helyi szegény betegek térítésmentes kezelésére „*úgy éjjel, mint nappal, vagy épp kedvezőtlen időjárási körülmények közepette*”.⁴⁷ A néhol Tehelyként is említett doktorról annyit tudunk, hogy 1808-ban megvásárolta a város községházáját (a mai Lajos utca 170. sz. alatt állt, a Kollár Lajos-féle 1812-es szépiarajzon a templom előtt, a plébániatemplom „párja”).⁴⁸ Tehelt egyébiránt 1812-től a Zsidó Község is alkalmazta,⁴⁹ igazán tevékeny azonban Pesten volt: 1810-től a Magyar Nemzeti Múzeum Természettárának őre,⁵⁰ aki a gázlámpákkal történő közvilágítással is kísérletezett.⁵¹

esetben szokásos licentiatusi címet ajánlotta fel Oesterreichernek, aki azonban ragaszkodott a doktorátushoz. Az uralkodó külön engedélyével 1782. február 21-én, a türelmi rendelet megjelenését követően mindössze kilenc nappal avatták orvosdoktorrá Budán. Oesterreicher – és a türelmi rendelet – előtt mindössze egy izraelita orvosdoktor avattak az egyetemen, Samuel Bernhard Oppenheimet. 1777-ben. SE Lt. 1/f 1. kötet 5. old. és 9. old. 57. szsz., Győry 1936. 128–130.

⁴¹ Iosephi Manis Oesterreicher Physici Nosocomii Veterobudensis Analyses Aquarum Budensium. Veterobudae, 1781.

⁴² Büchler 1901. 295.

⁴³ Erre utalást, egy 1786-os szakvéleményt a dolgozók egészségügyi és lakóviszonyairól ld. Garády 1932. 17.

⁴⁴ 1802-ben pályázott a Schraud Ferenc országos főorvossá történt kinevezésével a Pesti Egyetem Orvosi Karán megüresedett államorvostan és sebészek számára rendelt előkészítő elméleti orvostan tanszékekre, azt azonban felekezeti hovatartozása miatt elutasították. Győry 1936. 230., Gortvay 1953. 79. és 140–141., Demkó 1894. 516–517.

⁴⁵ 1793. december 17-én. SE Lt. 1/f 1. kötet 31. old. 171. szsz.

⁴⁶ BFL V.1.a 8. kötet 1795.11.05. Nr. 49.

⁴⁷ Hivatali eskü, 1795.09.19. BFL V.1.b Nr. 904.

⁴⁸ Tehel árverésen szerezte meg 1808. július 2-án az épületet 6000 forintért. A vételárból 2000 forintot rögtön letett, annak maradványát pedig hat évvel később adta meg, 1814. november 12-én. BFL V.1.b Nr. 1228., BFL V.1.r 99. kötet.

⁴⁹ 1813-ban évi 200 forintot kapott a Zsidó Községtől. BFL V.6 2. kötet 1812.12.05. és 1813.04.04.

⁵⁰ Elsősorban az ásványgyűjteménnyel és kőszén gyűjtésével foglalkozott. Koch 1938. 65.

⁵¹ 1814 októberében a Pest-Budára látogató három uralkodó, I. Ferenc osztrák császár és magyar király, I. Sándor orosz cár és III. Frigyes Vilmos porosz király számára rendezett ünnepségeken részben Tehel mutatta be a Nemzeti Múzeum gyűjteményeit, továbbá ő gondoskodott Miller Jakab Ferdinánddal az épület kivilágításáról: „*A Nemzeti Múzeum traktusának kivilágítását Miller Jakab Ferdinánd és Tehel Lajos nagy gonddal készítették elő. Ennek homlokzatát huszonnégy üveglámpás díszítette, a kivilágítás*

A civil közösségek (Keresztény és Zsidó Község) mellett a katonákhoz, pontosabban a Zichy-kastélyba az 1780-as években beköltöző cs. k. Katonai Ruházati Bizottmányhoz (*k. k. Montour Commission*) külön orvosi személyzet tartozott – 1814-ben már bizonyosan, de feltételezhetően korábban is.⁵²

A szegényház és a szegényintézet

Ami az intézményi ellátást illeti: Noha a Helytartótanács már 1724-ben elrendelte, hogy a koldusokról és az elszegényedett idősekről az adott város gondoskodjon,⁵³ kórház, szegényház az 1770-es évekig nem volt Óbudán, leszámítva az 1739-es pestisjárvány alatt létrehozott ideiglenes járványkórházat, azaz lazarétumot, amelyet a járvány végén meg is szüntettek.⁵⁴ Óbuda azonban nem volt elmaradottabb a többi, hasonló adottságokkal rendelkező városhoz képest: Vácott 1744-ben alapított a püspökség kórházat, Szentendrén a szerb püspökség hozott létre egyet az 1770-es években, Kecskeméten, Cegléden és Nagykőrösön pedig csak a 19. században létesítettek kórházat.⁵⁵ Az óbudai zsidóknak külön kórházuk volt a zsinagóga szomszédságában,⁵⁶ ahogy fentebb láthattuk főorvosa, Oesterreicher Manes József életútját, az intézmény 1781-ben már bizonyosan működött, a század végén 24 betegágygal rendelkezett.⁵⁷

A Keresztény Községben Wolfgang Kellner kádármester, Óbuda akkori bírása⁵⁸ és Jacob Planck szőlőműves, korábbi bírós⁵⁹ magánkezdeményezésre jött létre 1777-ben a szegényház (*Armen Haus, Domus Pauperum*) a Kiscelli utcában a temető mellett, Matthias Redlich posztókészítő házának megvásárlásával, amelyhez a molnárok, kádárok, takácsok és csizmadiák céhe járult hozzá nagyobb összeggel.⁶⁰ A szegényház célja részben a településen megforduló nagyszámú vándorló, részben helyi szegény betegről történő gondoskodás.⁶¹ A szegényházat az alapító tőke mellett céhes és magánszemélyi adományokból,

---

többi részét száznegyvennyolc lámpás alkotta, amelyek nemzeti színekben tündököltek. A lámpákon alkalmazott betűk sora az uralkodók egyetértését a hadvezérek bölcsességét és a nép hűségét dicsőítette.” Kelényi 1930. 1409–1410.; [1816.] „Jun. 5-én s utána következő napokban Tehel Lajos, a természettár őre, kísérletet tón a múzeumi épület országútra szolgáló homlokzatának angol mód szerint légszesszel eszközölt megvilágításával. Nagy számú nép bámulta e hazánkban legelső és jól sikerült tüneményt; 20-án maga a fens. nádor hiteseivel együtt jelent meg, és éji féltizenegy óráig mulatott annak s az egészhez tartozó készletnek megtekintése végett.” Mátray 1868. 23–24. ld. még „Pest Sz. K. Városában T. Tehel Lajos Doktor, a' Nemzeti Museum' érdemes tagja, csinált levegő (Gas) által próbát tett az útszákknak éjjeli megvilágítására; nagy szerencsével.” Tudományos Gyűjtemény 1817. 1. évf. 1. sz. 117.

⁵² A tisztek mellett ekkor egy főorvost (*Oberarzt*), Johann Schullert említik. Kimutatás, 1814. május 4. BFL V.1.b Nr. 1447.

⁵³ 1738-ban birodalmi és kórházi rendszabályt alkottak, amit 1744-ben vezettek be, ebben többek között orvosi felügyelet alá vonták a kórházakat, szegényházakat. Kapronczay 2011a. 48–49.

⁵⁴ Valószínűleg a Laktanya utca 6. alatt. Gál 1990. 34., Létay 1997. 187.

⁵⁵ Kecskeméten 1826-ban, Cegléden 1829-ben, Nagykőrösön 1832-ben. Kapronczay 2011b. 76–77.

⁵⁶ 1781-ben már bizonyosan működött. Haraszi 2010. 31., Nagy 1975. 417.

⁵⁷ Kapronczay 2011b. 78.

⁵⁸ Wolfgang Kellner bíró (1776.12.–1777.10.), esküdt (1775.12.–1776.12., 1777.11.–1790.11.)

<https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/469/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJEQI6IFsiT1RlU1pUII19LCAicXVlcnkiOiAia2VsbG5lciJ9> (utolsó lekérdezés: 2021.09.07.)

⁵⁹ 1769 és 1771 között töltötte be a tisztséget.

<https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/884/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJEQI6IFsiT1RlU1pUII19LCAicXVlcnkiOiAicGxhbmsifQ> (utolsó lekérdezés: 2021.09.07.)

⁶⁰ A házat 1777. április 7-én vásárolták meg az alapítók 350 forintért, amelyhez a molnárok 50, a kádárok 30, a takácsok 18, a csizmadiák 20 forinttal járultak hozzá, további 46 forint 46 krajcárt pedig gyűjtés révén szereztek 1777-ben, 11-et pedig 1778-ban. BFL V.1.s 1. kötet, PL I.1.c. Lib. 169a pag. 38. és Lib. 169b, Gál 1979. 127., Simon 2015 18–19.

⁶¹ „aus Beweggründe so vieler in dieser Orthschafft, theils Wanderweiße, theils auch in Loco befindliche arme Kranke” BFL V.1.a 1. kötet

nagyobbrészt pedig kölcsönökből igyekeztek fenntartani.⁶² Az intézményt 1780-tól Matthias Weidinger,⁶³ az 1785/6-os évtől Dominicus Leon,⁶⁴ 1792-től Anton Fast tímármester, külső tanácsos⁶⁵ vezette.⁶⁶ A szakfeladatokat, azaz a betegek, haldoklók kezelését kezdetben a fentebb említett, halottszemlével is megbízott Joseph Schmidle seborvos. Schmidle „mindenki megelégedésére”, jól látta el munkáját, a tanács eredetileg a halottkémi feladatokkal bízta meg, ehhez kapcsolódott idővel a szegényházban lévők ellátása, aminek díjazás nélkül tett eleget. A szintén sebész Joseph Peyer 1799. január 1-től vette át a szegényházi és egyúttal a halottkémi teendőket Schmidlétől.⁶⁷

Nem sokkal ezután, a kegyes testvériségek, ezen belül a Szegény Lelkek Testvérisége feloszlata miatt alapította 1788-ban Mindenszentek napján Stipsits Ferenc plébános a másik hasonló intézményt, a szegényintézetet (*Armen Institut, Institutum Pauperum*) a plébánia melletti házban. A szegényintézet élén egy gondnok, a plébános, valamint a patikus Johann Leser állt.⁶⁸ Mind a szegényházat, mind a szegényintézetet alkalmanként kisebb, végrendeletekben meghatározott adománnyal, néha büntetésként megállapított összegekkel, természetbeni juttatással támogatták.⁶⁹ 1795-ben például dobpergéssel hirdették ki: aki a hetivásáron kihágást követ el (azaz nem az újonnan kijelölt vásártéren, hanem a régin pakolja ki portékáit), azt áruinak elkobzásával büntetik, mégpedig a szegényház javára.⁷⁰

Thomas Wiklitsch özvegye, Maria Anna például 20 forintot hagyott a szegényház bővítésére 1784-ben.⁷¹ A végrendeletben rögzített, szegényház javára tett adományok összege rendszerint 5 és 10 forint között változott, minimum ennyit illet hagyni az intézményre, de voltak nagylelkűbb adományozók is. Joseph Fast tímár például 1781-ben 50 forintot hagyott a szegényházra, ugyanannyit, mint amennyit saját emlékére örökmisére szánt.⁷² Margaretha Keßlerin 1794-ben szintén nagyobb összeget, 100 forintot hagyott a szegényházra és még feleannyit a szegényintézetnek, további 30 forintot pedig „a ház szegényei között”

⁶² Például a Margaretha Buchinger által ajándékozott szőlőskertből. BFL V.1.s 1. kötet

⁶³ Weidinger ebben az időben esküdt (1776–1777, 1779–1785, később: 1788–1790, 1806), külső tanács tagja (1778–1779, 1801–1802), szószóló (1800). A szegényház vezetését bíróvá történt megválasztásakor adta át Leonnak (1785.10.31.–1787.10.31.). <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/1271/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ3ZWlkaW5nZXIifQ> (utolsó lekérdezés: 2021.04.29.)

⁶⁴ Dominicus Leon esküdt (1785–1790, 1793). Simon 2015, 19., BFL V.1.s 1. kötet, <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/599/?list=eyJxdWVyeSI6ICJ3ZW9uIn0> (utolsó lekérdezés: 2021.04.29.)

⁶⁵ Anton Fast a külső tanács tagja (1790–1796, 1798, 1801–1804), ellenőr (1798), templomatyja (1798), szószóló (1803–1804), esküdt (1804–1812). <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/170/?list=eyJxdWVyeSI6ICJmYXN0In0> (utolsó lekérdezés: 2021.04.29.)

⁶⁶ Fast 1798-ban adta át a szegényház igazgatását az addig községi adószedő tisztségét betöltő Johann Schusternek, aki 1802-ig állt az intézmény élén, s 1799-ben szószólónak is megválasztották. BFL V.1.a 8. kötet 1798.11.03., 1799.01.29.; BFL V.1.s 1. kötet

⁶⁷ BFL V.1.a 8. kötet 1798.12.22.

⁶⁸ BFL V.1.dd 2. kötet, Virányi 1955. 94., Simon 2015. 19.

⁶⁹ Néhány példa: 1787-ben alaptalan vádaskodásért 1 forint 30 krajcár büntetést szabott ki a tanács. BFL V.1.a 6. kötet 1787.07.28. 1790-ben a helyi erdőt károsító Sebők Farkast és Christian Sturzt a tanács fejenként 6 forintra büntette, az általuk kivágott (tűzi)fát pedig átadta a szegényháznak. BFL V.1.a 7. kötet 1790.08.07. Anton Gabriel például elhunyt második felesége, Eva lelki üdvére hagyott 5 forintot a szegényházra 1778-ban. Anton Gabriel végrendelete (1778.05.16., kihird.: 1778.12.21.) BFL V.1.b 260.; Anna Maria Schlosserin 30 forintot hagyott a szegényházra 1780-ban. Anna Maria Schlosserin végrendelete (1780.07.10.), BFL V.1.b Nr. 304.

⁷⁰ 1795.01.23. BFL V.1.b Nr. 959.

⁷¹ Maria Anna Wicklitsch özv. végrendelete (1784.01.25.) BFL V.1.b Nr. 147.

⁷² Joseph Fast végrendelete (1781.08.26., kihird.: 1781.12.14.) BFL V.1.b Nr. 325.

osztatott szét.⁷³ Hasonlóképpen rendelkezett ugyanakkor Elias Schreiner molnármester, aki 40–40 forintot adott a két intézménynek és további 50-et szétosztatott „a ház szegényei és a szükségét szenvedők között”.⁷⁴ A két intézményben elhunyt vagyonának egy része – amennyiben egyáltalán volt – általában szintén a szegényházat vagy szegényintézetet illette. A Szegényintézetben 1792-ben örökös nélkül elhunyt Philip Raab végakaratóban a temetési egyéb költségek levonását követően megmaradt vagyona felét szentmisékre, másik felét pedig a szegényintézet javára hagyományozta.⁷⁵

A két intézmény 1820-ig működött egymástól elkülönítve, amikor a város vezetése új épületben, a temető szomszédságában egyesített szegényházat és kórházat alakított ki.⁷⁶ A szegényház a Nr. 319., 1785-től (az átszámozások miatt) Nr. 485. alatt állt. A szegényintézettel kapcsolatban megjegyzésre érdemes, hogy a halotti anyakönyvi bejegyzések szerint nem feltétlen konkrét épületet, mint inkább a haldoklók otthonában nyújtott segítséget jelentette: erre utal, hogy a szegényháznál következetesen ugyanazt a házszámot jelölték az anyakönyvekben, míg a szegényintézetnél a házszám változó. Egy 1799-es jelentés szerint a szegényintézetet a plébánia melletti épületben foglalt helyet, öt betegágygal, és 2000 forint tőkével rendelkezett.⁷⁷

Év	Szegényház	Szegényintézet	Szegényintézetből átszállítva a szegényházba
1778	1		
1779	2		
1780	5		
1781	4		
1782	9		
1783	14		
1784	9		
1785	14		
1786	8		
1787	9		
1788	11	3	
1789	13	4	
1790	13	3	
1791	14	1	3
1792	9	3	
1793	7	2	1
1794	2		
1795	5	1	

⁷³ További 25 forintot adott az Erzsébet-apácáknak Budán, mivel azok „a szegényekkel sok jót tettek”. Margaretha Kaßlerin végrendelete (1794.08.13., kihird.: 1794.12.17.) BFL V.1.b Nr. 821.

⁷⁴ Elias Schreiner végrendelete (1794.10.16., kihird.: 1794.12.09.) BFL V.1.b Nr. 829.

⁷⁵ Philip Raab végrendelete (1792.02.20.) BFL V.1.b Nr. 718.

⁷⁶ 1820-ban a község eladta a szegényház épületét, és egy újat vásárolt az új, Kórház utcai temető sarkán. Ebben egyesítették a két korábbi intézményt, s részben betegellátásra, részben szegénygondozásra használták az 1822-ben 11 ágyas épületet. BFL V.1.b Nr. 3553., BFL V.1.s 1. kötet

⁷⁷ Kapronczay 2011b. 77–78.

1796	7	2	
1797	8	7	3
1798	8	8	
1799	13		
1800	5	1	
Összesen	190	24	7

1. táblázat. Szegényházban vagy szegényintézetben elhunytak (1777–1800, a Szent Péter és Pál főplébániatemplom halotti anyakönyvi bejegyzései alapján)

1777 és 1800 között 244 személynél jelölték meg az elhalálozás helyeként a szegényházat vagy a szegényintézetet. Az elhunytak nemes szerinti megoszlásánál egyértelműen kirajzolódik, hogy a szegényházba elsősorban a férfiak mentek, míg a szegényintézet segítségét inkább nők vették igénybe (2. táblázat). Az év szerinti kimutatásban az is látszódik, hogy a szegényháznak volt nagyobb „forgalma” (1. táblázat). A különbségek okára rávilágít az elhunytak életkorának vizsgálata (3. táblázat).

Nem/ Hely	Szegényház	Szegényin- tézet	Szegényintézetből szegényházba
Férfi	141	7	3
Nő	49	17	4

2. táblázat. A szegényházban és szegényintézetben elhunytak nemek szerinti megoszlása

Életkor (év)	Szegényház		Szegényintézet	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
18 alatt	4	2	1	
18-20	10	2		
21-30	23	11		
31-40	37	4		1
41-50	25	8	1	3
51-60	17	8		3
61-70	9	6	3	6
71-80	6	4	1	4
81-90	1	2		
91-100	1	1	1	
ismeretlen	8	1		

3. táblázat. A szegényházban és szegényintézetben elhunytak életkor szerinti megoszlása

A szegényházban elhunytak többsége az életerős (zömmel 20–50 év közötti) férfiak közül került ki. A szegényházi nők között egyenletesebb a fiatal és idősebb generációk megoszlása, míg a szegényintézeti nők középkorúak vagy idősek voltak. Ennek egyik oka, hogy a szegényház alapításában jelentős szerepet vállaló

céhek mesterei ideküldték a náluk balesetet szenvedő⁷⁸ vagy súlyosan lebetegedő, nőtlen legényeiket.⁷⁹ A szegényházban elhunyt férfiak több, mint fele (74) valamilyen kézműves (molnár, szabó, takács, kádár) volt, de találni köztük különböző életkorú szolgálót (pincért, jellemzően a sörház vagy az uradalmi fogadók szolgálóit, 7 fő), egy-egy esetben kifejezetten tragikus életutak rajzolódnak ki a bejegyzésekből. Kónya István pálinkafőző szlovák nemzetiségű szolgálója, Csudnik János 40 év körül hunyt el 1795-ben. Állítólag fiatalon megnősült, de felesége hollétéről évek óta nem tudott semmit.⁸⁰ Az itt élő, pártában maradt (szolgáló)lányok szintén a szegényházban elhunytak egy kisebb csoportját alkották.⁸¹ A szegényházban elhunytak mintegy 40%-a (77 fő) nem helybeli volt: 43 külföldi származású (főleg Szilézia, Cseh- és Morvaország, Ausztria, Stájerország). A hazai jövevények származási helye alapján kirajzolódik Óbuda szűkebb vonzáskörzete is: Zsámbék, Csobánka, Vörösvár, Esztergom és Komárom, a szlovákok esetében pedig Trencsén vármegye, azon belül Nagyróna. Egyes esetek alapján egyértelmű, hogy idénymunkásként érkeztek Óbudára, s végül itt érte végzetük. A solymári Joseph Hedl felesége, Barbara csak szüretre érkezett ide, ahogy Matthias Hauser szőlőjében dolgozó, majd a pincében állítólag túlzott borfogyasztásba belebetegedő Elisabetha Steinbacherin is.⁸²

A szegényházban elhunytak másik csoportját a szerencsétlen sorsú, család és vagyon nélküli emberek alkották. Itt hunyt el például az uradalom egykori befolyásos, megbecsült adószedője, Várad Mihály „végső nyomorúságban és szegénységben” (*extrema miseria et paupertas*).⁸³ Szintén ide hozták a koldusokat, akiknek gyakran nevüket sem tudták,⁸⁴ valamint a „jövevényeket”.⁸⁵ 1790-től a hadsereghez kötődő személyek (katonaözvegyek, elbocsájtott katonák) is megjelentek a szegényházban.⁸⁶

A szegényintézet a század végéig nem tett akkora jelentőségre szert, mint a szegényház, 1788 és 1800 között mindössze 24 személynél jegyezték fel. Kifejezetten az idős óbudaiakról, azon belül is a nőkről (17) – mégpedig özvegyekről (11) – gondoskodott.⁸⁷ A fent felsoroltak mellett további hét eset ismert, amikor a szegényintézetből a szegényházba helyezték át a betegeket. Valószínűleg olyan orvosi kezelésre szorultak, amit már csak ott lehetett ellátni. Szerencsétlenebb sorsú családoknál többen is a város ezen intézményeiben végezték be földi életüket. Így követte az 1795-ben elhunyt Marosi Józsefet özvegye két év múlva.⁸⁸

⁷⁸ Különösen a molnárlegényekkel történtek fatális balesetek. A pozsonyi születésű 22 éves Joseph Aufspringer például a nyakát törte az egyik dunai hajómalom kerekénél (elhunyt: 1784.12.06.), hasonlóan járt a 21 év körüli, Sziléziából érkezett Ignatz Kintscher (elhunyt: 1788.04.03.) és a mindössze 17 év körüli Joseph Schneider molnárinas (elhunyt: 1799.05.20.).

⁷⁹ Az idegenből jött, szerencsésüket meg nem találó, mesterjogot nem szerző és családot sem alapító, haláluk előtt szegényházba jutó legények között olyan idősök is voltak, mint a 61 esztendő Nicolaus Horváth takácslegény (elhunyt: 1793.05.25.) vagy a 75 éves Leopold Binter takácslegény (elhunyt: 1799.10.09.).

⁸⁰ A bejegyzés szerint halála előtt mintegy 25 évvel nősült meg, ami igen korai házasságot feltételez. Halotti bejegyzés, 1795.03.25.

⁸¹ 1780–1797 között 6 eset, ebből négyen 50 év feletti (50, 53, 57 és 66 év), például a lőpormalom egykori szolgálója, Rosina Schekin (66 évesen hunyt el, 1797.07.12.).

⁸² Halotti bejegyzés: Elisabetha Steinbacherin (1796.05.14., a nő végül tüdőgyulladásba halt bele a szegényházban), Barbara Hedl (1798.09.21.).

⁸³ Halotti bejegyzés, 1782.10.13.

⁸⁴ 4 koldus és 1 szegény nő, az egyik a 80 éves koldus, Peter Pauer (elhunyt: 1798.08.17.).

⁸⁵ 1786–1800 között 8 *advena* szerepel az anyakönyvben, kettő kivételével mind *Slavus* (szlovák) volt (ketten Nagyrónáról), továbbá 1783-ból egy peregrinus, akiről a nemén kívül semmit nem lehet tudni.

⁸⁶ 1790–1799 között mindössze 5 fő.

⁸⁷ A legidősebb férfi a 90 év körülinek írt, végelgyengülésben elhunyt Marosi József volt (elhunyt: 1795.05.02., amennyiben azonos az 1718. január 27-én keresztelt Marosi Józseffel, valójában mindössze 77 évet élt), a legidősebb nő a 80 éves özvegy, Francisca Fuxin (elhunyt: 1788.12.14.) és a vele egyidős korában meghalt Eva Zedlin (elhunyt: 1789.05.01.).

⁸⁸ A 74 éves asszonyt a szegényintézetből a szegényházba vitték, ott hunyt el 1797. június 18-án.

Összegzésképpen elmondható, hogy Óbuda egészségügyi ellátottsága a 18. században – noha közel sem volt olyan komplex, mint a szomszédos Buda szabad királyi városé vagy a közeli Pesté – regionális szinten kifejezetten jónak mondható. A század közepén készült felmérésekből kitűnik, hogy Pest-Pilis-Solt vármegye, jogi státusz és/vagy lélekszám alapján hasonló adottságokkal rendelkező települései közül kitűnt Óbuda, például az itt élő vizsgázott – azaz magasabb fokú elméleti tudással is rendelkező – sebészek létszámát tekintve. A század utolsó harmadában pedig megjelentek a már életvitelszerűen itt tartózkodó és praktizáló orvosdoktorok, illetve egy helyi patika működését is tudta biztosítani a közösség, azt megelőzően a lakosság rendszerint Budát kereste fel szükség esetén. Végül, de nem utolsósorban kiemelendő, hogy ugyanekkor sikerült megteremteni a betegápolás intézményes kereteit a keresztények szegényházával és szegényintézetével, valamint a zsidók kórházával.

Levéltári források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

V.1.a Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek

V.1.b Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Tanácsi iratok

V.1.s Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. A szegényház / kórház számadásai

V.1.dd Canonicae visitationes

V.6 Az óbudai Zsidó Község iratai

Esztergom, Prímási Levéltár (PL)

Can. vis. Egyházkormányzósági iratok. Canonicae visitationes

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

C 27 Helytartótanácsi levéltár. Acta Sanitatis

E 328 Kincstári uradalmak levéltárai. Praefectoratus Regio-Coronalis Domini Vetero-Budensis

S 11 Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek. Kamarai térképek

Óbudai Szent Péter és Pál Főplébánia irattára

Anyakönyvek

Semmelweis Egyetem Levéltára (SE Lt.)

1/f Az Magyar királyi (Pázmány Péter) Tudományegyetem Orvostudományi Kara. Orvostudományi Karon végzett hallgatók jegyzéke

Nyomtatott források

Tudományos Gyűjtemény (1817)

Felhasznált irodalom

BÜCHLER Sándor (1901): *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig – Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat kiadványai 14.* Budapest.

DEMKÓ Kálmán 1894: *A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig.* Budapest.

- GÁL Éva (1990): Óbuda 1541–1848. In: Szerk.: Dr. Kaba Melinda – Kecskés József: *Tanulmányok Óbuda történetéből III.* Budapest, 7–94.
- GÁL Éva (1992): Az óbudai uradalom zsidósága a 18. században. *Századok* 126, 1, 3–34.
- GARÁDY Sándor (1932): Az óbudai filatorium. *Historia* 5, 3–29.
- GORTVAY György (1953): *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története.* Budapest.
- GYÖRY Tibor, nádudvari (1936): *Az orvostudományi kar története 1770–1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Története III. kötet.* Budapest.
- HARASZTI György (2010): A százkilencven éves óbudai zsinagóga (Bp. III. Lajos u. 163.) és hívei. *Múlt és Jövő* 3, 30–39.
- LÉTAY Miklós (1997): Az óbudai Szentháromság-szoborcsoport. *Tanulmányok Budapest Múltjából* 26, 18–201.
- KAPRONCZAY Károly (2011a): *Gyógyító Budapest. Mesél a város.* Budapest.
- KAPRONCZAY Károly (2011b): *Pest-Pilis-Solt vármegye egészségügye a 18. században. Tanulmányok Pest megye monográfiájához III.* Budapest, 7–86.
- KOCH Sándor (1938): A Nemzeti Múzeum Ásványtárának jubileuma. *Természettudományi Közlöny* 70 (1938. április 9.) 210–211., pótfüzet, 64–70.
- NAGY Lajos (1975): *Budapest története III. A török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* Főszerk.: Gerevich László. Szerk.: Kosáry Domokos. Budapest.
- SIMON Katalin (2013): *Sebészet és sebészek Magyarországon (1686-1848).* Budapest.
- SIMON Katalin (2015): *A Szent Péter és Pál Főplébánia története. Katolikus egyházi élet Óbudán a 18. századtól napjainkig.* Budapest.
- VIRÁNYI Ottó (1955): *Az Óbudai Főplébánia története (Historia Domus).* Kézirat. Budapest.